

Formális nyelvek és a fordítóprogramok alapjai

Előadók: Nagy Sára, mesteroktató

Algoritmusok és Alkalmazásai Tanszék

Dévai Gergely, adjunktus

Programozási Nyelvek és Fordítóprogramok Tanszék

Elérhetőség:

Nagy Sára

2.608-as szoba, 8489-es mellék

Fogadóóra: hétfő, csütörtök 16-17 óráig

(2019/20. 2. félévben)

E-mail: saci@inf.elte.hu

A formális nyelvek rész tartalma:

- A formális nyelvek és automaták alapvető fogalmainak megismertetése, a közöttük fennálló összefüggések bemutatása.
- A formális nyelvek elmélete szimbólumsorozatok halmazainak véges, tömör leírásának különféle módszereit adja. Módszereket ad annak eldöntésére, hogy egy szimbólumsorozat hozzátartozik-e egy adott formális nyelvhez vagy sem.

Kapcsolódó tudományágak

- ▶ Fordítóprogramok
- ▶ Természetes nyelvek gépi feldolgozása
- ▶ Képfeldolgozás
- ▶ Molekuláris számítás (DNS számítás)
- ▶ stb.

Irodalom:

- ▶ A. Salomaa, Formal Languages, Academic Press, 1973.
- ▶ Révész György, Bevezetés a formális nyelvek elméletébe, Tankönyvkiadó, 1977.
- ▶ Bach Iván: Formális nyelvek, Typotex, 2001.
- ▶ Fülöp Zoltán, Formális nyelvek és szintaktikus elemzésük, Polygon, Szeged, 2004.
- ▶ Hunyadvári László, Manhertz Tamás, Automaták és formális nyelvek, Elektronikus előadásjegyzet, 2006.
- ▶ Csima Judit, Friedl Katalin: Nyelvek és automaták, BMGE jegyzet, 2013.

Alapfogalmak és jelölések

Ábécé: Ábécének nevezzük a jelek egy nem üres véges halmazát. Jele: V

Betű: Az ábécé elemeit betűknek hívjuk. ($a \in V$)

Szó: A V ábécé elemeinek egy tetszőleges véges sorozatát a V ábécé feletti szónak nevezzük. (Ha V nem lényeges vagy egyértelmű, akkor szóról beszélünk.)

Ha u egy tetszőleges szó, akkor $\ell(u)$ jelöli a szó hosszát.

$0 \leq \ell(u) < \infty$; $\ell(\varepsilon) = 0$, ahol ε az üres szó.

Alapfogalmak és jelölések

A V ábécé feletti szavak halmazát V^* -gal jelöljük. A nem üres szavakét V^+ -szal.

Nyelv: V^* valamely részhalmazát a V ábécé feletti nyelvnek nevezzük. Jele: L

$$L \subseteq V^*$$

Nyelvosztály (nyelvcsalád): Nyelvek valamely összességét nyelvosztálynak hívjuk.

Példák nyelvekre

$$V_1 = \{a, b, c\}$$

$$L_1 = \{ aab, b, acc, bab, a, bb \}$$

$$L_2 = \{ u \in V_1^* \mid u\text{-ban pontosan egy darab ,a' betű van.} \}$$

Lexikografikusan felsorolva:

$$L_2 = \{ a, ab, ac, ba, ca, abb, abc, acb, acc, bab, bac, bba, bca, cab, cac, cba, cca, \dots \}$$

$$V_2 = \{!, \#, @\}$$

$$L_3 = \{ u \in V_2^* \mid u\text{-ban nincs @ betű.} \}$$

Lexikografikusan felsorolva:

$$L_3 = \{ \varepsilon, !, \#, !!, !\#, \#!, ##, !!!, !!\#, \dots \}$$

$$L_4 = \{ \varepsilon \} \text{ az üres szót tartalmazó nyelv.}$$

$$L_5 = \emptyset \text{ az üres nyelv, ami egy üres halmaz.}$$

Műveletek szavakon

Két szó konkatenációja:

Legyenek $u = t_1 \dots t_k$ és $v = q_1 \dots q_m$ szavak egy V^* felett értelmezve.

Ekkor a két szó konkatenáltja az

$$uv := t_1 \dots t_k q_1 \dots q_m$$

(A két szó egymás utáni leírásával kapott szó.)

Műveletek szavakon

V^* zárt a konkatenáció műveletére.

V^* a konkatenációra nézve egységelemes félcsoportot alkot.

Asszociatív: $u, v, w \in V^*$

$$(uv)w = u(vw)$$

Egységelem: ε (üres szó) és $v \in V^*$

$$\varepsilon v = v = v\varepsilon$$

Műveletek szavakon

Szó hatványa:

Legyen u egy tetszőleges szó.

Nemnegatív egész hatványai:

$$u^0 := \varepsilon$$

$$u^1 := u$$

$$u^n := u^{n-1}u \quad , \text{ ahol } n \geq 1.$$

Műveletek szavakon

Szó megfordítása:

Ha u egy tetszőleges szó és $u = t_1 \dots t_k$
és $v = t_k \dots t_1$, akkor v az u fordítottja,
másképpen mondva a tükörképe.

Jelölése: $u^{-1} = v$

További alapfogalmak

- ▶ **Részszó:** A v u -nak részszoja, ha léteznek olyan $w_1; w_2$ szavak, hogy $u = w_1vw_2$.
- ▶ **Szó prefixe:** A v az u szó prefixe, ha van olyan w szó, hogy $u = vw$.
Valódi prefix, ha $v \neq \varepsilon$ és $v \neq u$.
- ▶ **Szó suffixe:** A v az u szó suffixe, ha van olyan w szó, hogy $u = wv$.
Valódi suffix, ha $v \neq \varepsilon$ és $v \neq u$.

Példák

Legyen $V=\{a,b,c\}$.

$u=$ **aab**babbc

$v=$ **aab** // v prefixsze az u -nak

$u=$ aabb**abbc**

$w=$ **abbc** // w suffixe u -nak

$u=$ aa**bb**abbc

$z=$ **bb** // z részszoava u -nak, két helyen is

Műveletek nyelveken

Két nyelv uniója:

Legyenek L_1 és L_2 nyelvek V^* felettiek.

Ekkor az L_1 és L_2 nyelvek unióján az

$L_1 \cup L_2 := \{u \in V^* \mid u \in L_1 \text{ vagy } u \in L_2\}$
nyelvet értjük.

Műveletek nyelveken

Az unió kommutatív, asszociatív és egységelemes művelet.

Az egységelem az üres nyelv (üres halmaz).

Jele: $\emptyset$

$$\emptyset \cup L = L = L \cup \emptyset$$

Műveletek nyelveken

Két nyelv metszete:

Legyenek L_1 és L_2 nyelvek V^* feletti.

Ekkor az L_1 és L_2 nyelvek metszetén az

$L_1 \cap L_2 := \{u \in V^* \mid u \in L_1 \text{ és } u \in L_2\}$
nyelvet értjük.

Műveletek nyelveken

Az $L \subseteq V^*$ nyelv **komplementere** a V ábécére vonatkozóan:

$$\bar{L} := V^* \setminus L$$

,azaz minden olyan szó, ami nem tartozik az L nyelvbe.

$$\bar{L} \cap L = \emptyset \quad \text{és} \quad \bar{L} \cup L = V^*$$

Műveletek nyelveken

Az $L \subseteq V^*$ nyelv **tükörképe** az a nyelv, amely a szavainak megfordítottját tartalmazza.

Jele: L^{-1}

$$L^{-1} := \{u \in V^* \mid u^{-1} \in L\}$$

Példa:

$$L = \{abc, aabb, acaa, baab\}$$

$$L^{-1} = \{cba, aaca, baab, bbaa\}$$

Műveletek nyelveken

Két nyelv konkatenációja:

Legyenek L_1 és L_2 nyelvek. Ekkor az L_1 és L_2 nyelvek konkatenációján az

$L_1 L_2 := \{uv \mid u \in L_1 \text{ és } v \in L_2\}$ nyelvet értjük.

A nyelvek halmaza a konkatenációra nézve egység elemes félcsoport alkot.

Egység elem: $\{\varepsilon\}$
(az üres szót tartalmazó nyelv)

$$\{\varepsilon\}L = L = L\{\varepsilon\}$$

$$\emptyset L = \emptyset = L\emptyset$$

Pédák

Legyen $L_1 = \{a, ab, bb\}$ és $L_2 = \{b, ba\}$.

$$\begin{aligned} L_1 L_2 &= \{ ab, ab, bb \} \cup \{ aba, abba, bbba \} \\ &= \{ ab, aba, abb, bbb, abba, bbba \} \end{aligned}$$

Legyen $L_1 = \{a, ab\}$ és $L_2 = \{\epsilon, b\}$.

$$L_1 L_2 = \{ a\epsilon, ab\epsilon \} \cup \{ ab, abb \} = \{ a, ab, abb \}$$

Legyen $L = \{a, ab, b\}$.

$$\begin{aligned} LL &= \{ aa, aba, ba \} \cup \{ aab, abab, bab \} \cup \{ ab, abb, bb \} \\ &= \{ aa, ab, ba, bb, aab, aba, abb, bab, abab \} \end{aligned}$$

Műveletek nyelveken

Nyelv hatványa:

Legyen L egy tetszőleges nyelv.

Nemnegatív egész hatványai:

$$L^0 := \{\varepsilon\}$$

$$L^1 := L$$

$$L^n := L^{n-1}L, \text{ ahol } n \geq 1.$$

Műveletek nyelveken

Nyelv lezártja (iteráltja):

Legyen L egy tetszőleges nyelv.

$L^* := L^0 \cup L^1 \cup L^2 \cup \dots$ az L nyelv lezártja.

Másképpen:

$$L^* := \bigcup_{i \geq 0} L^i \quad \text{valamint} \quad L^+ = \bigcup_{i \geq 1} L^i$$

Pédák

Legyen $L = \{a, ab\}$.

$L^* = \{\varepsilon\} \cup \{a, ab\} \cup \{aa, aab, aba, abab\} \cup \dots$

$(ab)^3 \in L^*$, de $ab^3 \notin L^*$.   // $(ab)^3 = ababab$; $ab^3 = abbb$

$\{ a^n b \mid n > 0 \} \subseteq L^*$, de $a^0 b \notin L^*$.   // $a^0 b = \varepsilon b = b$

$\varepsilon \in L^*$, de ebben a konkrét esetben $\varepsilon \notin L^+$.

Példák

Legyen $L = \{\epsilon, a, ab\}$.

$L^* = \{\epsilon\} \cup \{\epsilon, a, ab\} \cup \{\epsilon, a, aa, ab, aab, aba, abab\} \cup \dots$

$(ab)^3 \in L^*$, de $ab^3 \notin L^*$.   // $(ab)^3 = ababab$; $ab^3 = abbb$

$\{ a^n b \mid n > 0 \} \subseteq L^*$, de $a^0 b \notin L^*$.   // $a^0 b = \epsilon b = b$

$\epsilon \in L^*$, de ebben a konkrét esetben $\epsilon \in L^+$ -nak is.

Ebben az esetben $L^* \setminus \{\epsilon\} \neq L^+$.

Műveletek nyelveken

Az alábbi három nyelvi műveletet **reguláris műveletnek** nevezzük:

- unió,
- konkatenáció,
- lezárás.

Nyelvek megadási módjai

- logikai formulával
- strukturális rekurzióval
- algoritmussal
- matematikai gépekkel
- produkciós rendszerekkel

Programozási nyelvek szintaxisa

Gyakran Backus-Naur formában (BNF) adják meg.

Példa:

$$\langle \text{kifejezés} \rangle ::= \langle \text{tag} \rangle \mid \langle \text{tag} \rangle + \langle \text{kifejezés} \rangle$$
$$\langle \text{tag} \rangle ::= \langle \text{faktor} \rangle \mid \langle \text{faktor} \rangle * \langle \text{tag} \rangle$$
$$\langle \text{faktor} \rangle ::= i \mid (\langle \text{kifejezés} \rangle)$$

Példák kifejezésekre:

$i+i*i$, $(i+i)*i$, $i*i*i*i$, $((i))$, i

$V=\{+,*,(,),i\}$ felett értelmezett szavak

Generatív grammatika (nyelvten)

Definíció: Grammatikának a következő négyest nevezzük:

$G=(N,T,P,S)$

- N a nemterminális ábácé,
- T a terminálisok ábécéje,
- P az átírási szabályok véges halmaza,
- S a kezdőszimbólum.

Generatív grammatika (nyelvtan)

- ▶ N és T diszjunkt halmazok, azaz $N \cap T = \emptyset$.
- ▶ $S \in N$, kezdőszimbólum.
- ▶ A szabályok $p \rightarrow q$ alakúak, ahol $p, q \in (N \cup T)^*$ és p jelöli a szabály baloldalát, q a jobboldalát, $\rightarrow$ a két oldalt elválasztó jel.
- ▶ A szabályok baloldala kötelezően tartalmaz legalább egy nemterminális szimbólumot.
- ▶ $(N \cup T)^*$ elemeit *mondatformáknak* nevezzük.

Generatív grammatika (nyelvten)

Példa:

$G = (\{S\}, \{a,b\}, \{S \rightarrow aSb, S \rightarrow ab\}, S)$ egy grammatika.

Ez a grammatika az $L = \{ a^n b^n \mid n \geq 1 \}$ nyelvet definiálja.

Levezetés:

$$S \xRightarrow[G]{ } aSb \xRightarrow[G]{ } aaSbb \xRightarrow[G]{ } aaaSbbb \xRightarrow[G]{ } aaaabbbb$$

$$S \xRightarrow[G]{*} a^4b^4$$

Közvetlen levezetés

Legyen $G = (N, T, P, S)$ egy adott grammatika.

Legyen $u, v \in (N \cup T)^*$.

Azt mondjuk, hogy a v mondatforma **közvetlenül** levezethető az u mondatformából, ha létezik $u_1, u_2 \in (N \cup T)^*$ és $x \rightarrow y \in P$ úgy, hogy $u = u_1xu_2$ és $v = u_1yu_2$.

Jelölése: $u \Rightarrow_G v$

Példa

$u = ab\textcolor{red}{Bca}aAcb$

$v = ab\textcolor{red}{caBA}aAcb$

$Bca \rightarrow caBA \in P$

Az u modatformából közvetlenül levezethető a v mondatforma a megadott szabály segítségével.

$\underline{ab}\textcolor{red}{Bca}\underline{aAcb} \xRightarrow{G} \underline{ab}\textcolor{red}{caBA}\underline{aAcb}$, ahol $u_1=ab$ és $u_2=aAcb$

Közvetett levezetés

Legyen $G = (N, T, P, S)$ egy adott grammatika.

Legyen $u, v \in (N \cup T)^*$.

Azt mondjuk, hogy a v mondatforma **közvetetten** levezethető az u mondatformából, ha létezik olyan $k \geq 0$ szám és $x_0, \dots, x_k \in (N \cup T)^*$, hogy $u = x_0$ és $v = x_k$ és $\forall i \in [0, k-1]: x_i \xRightarrow[G]{} x_{i+1}$.

Jelölése: $u \xRightarrow[G]{*} v$

Grammatika által generált nyelv

Minden olyan szó, amely közvetetten levezethető a kezdőszimbólumból.

$$L(G) := \{ u \in T^* \mid S \xRightarrow[G]{*} u \}$$

Példa:

$G = (\{S,A,B\}, \{a,b\}, P, S)$ egy grammatika.

$P: S \rightarrow ASB$

$S \rightarrow AB$

$AB \rightarrow BA$ //csere szabály

$A \rightarrow a$

$B \rightarrow b$

$L(G) = \{ u \in \{a,b\}^* \mid \ell_a(u) = \ell_b(u) \geq 1 \}$ nyelvet definiálja.

(Ugyanannyi ,a' és ,b' betű van a szavakban.)

Levezetés (példa egy szó levezetésére):

$$S \xRightarrow[G]{*} A^n B^n \xRightarrow[G]{} A^{n-1} B A B^{n-1} \xRightarrow[G]{*} B A^{n-1} A B^{n-1} \xRightarrow[G]{*} b a^n b^{n-1}$$

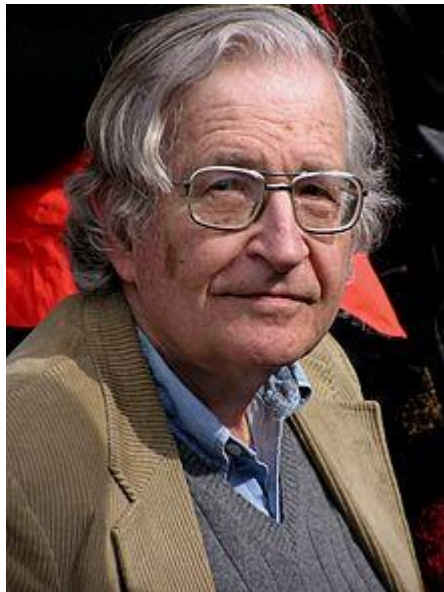
Ekvivalencia

A G_1 es G_2 nyelvtanok **ekvivalensek**, ha

$L(G_1) = L(G_2)$, azaz ugyanazt a nyelvet generálják.

Gyengén ekvivalensek, ha $L(G_1) \setminus \{\varepsilon\} = L(G_2) \setminus \{\varepsilon\}$.

Noam Chomsky (született: 1928)

Noam Chomsky amerikai nyelvész, a Massachusetts Institute of Technology professzora, a generatív nyelvtan elméletének megalkotója, filozófus, politikai aktivista, előadó és lektor. Kidolgozója a róla elnevezett Chomsky-hierarchiának. (Wikipédia)

Köszönöm a figyelmet!